

BOZÓK FERENC

A kávézás élménye Kosztolányi Dezső lírájában

BOZÓK FERENC (1973) Budapest

Mióta török hatásra a kávézás szokása megjelent Magyarhonban, a kávé verseknek se szeri, se száma a magyar lírában. Nem indult azonban diadalmasan a kávé térhódítása a magyar közgondolkodásban, mivel eleinte a magyarság a „fekete levest” a hódító oszmán törökök rossz ízű, ármányos, pogány italának tekintette. Később, a 18. század elején aztán a balkáni kereskedelmi forgalom kikerülhetetlensége okán, mint kivédhetetlen importcikk, ismét megállíthatatlanul terjedt és divatba is jött a honi kávézás. Az első feljegyzett kávézót a rác Cavesieder Blasius (Kávéfőző Balázs) nyitotta. Kezdetben utcán, „vándorkávésként” árulta kávéit, majd meggazdagodván 1714-ben állandó kávéházat nyitott. A magyar irodalomban már konkrétan a „kávéház” kifejezést lelhetjük fel Mikes Kelemen 1738. április 11-én keltezett törökországi levelében. Zrínyi *Szigeti veszedelmében*, a harmadik énekben már mint szokott italt, kávé szürcsölgetnek a vitézek. Amade László 18. századi költő már azzal hengeg a *Tallala, fallala, jó kedvem vagyon* című versében, hogy tíz kávé is képes meginni. Versey Ferenc már kávézásra kijelölt külön szobát említ a *Rikóti Mátyás IV. dalában*. Csokonai hideg, télies időben kávé, meleg, nyári időkben pedig limonádét javasol fogyasztásra a *Krisztina napra* című versében. Talán Tompa Mihály a legelső poétánk, aki a kávé és szivar együttes „jótékony” hatását dicséri az *Ebéd után* című költeményében. Mára közismert szállóige lett Arany János *Török Bálintjából* a „hátra van még a fekete kávé” idézet. Karinthy kávé iszik, és olvassa a lapokat a *Nihilben*. Dsida Jenőnél a *Sötétség* versében a kávé éjfekete sarában elsüllyedő kockacukor a fekete sírnak, halálnak allegóriája. Somlyó Zoltán számos versét lehetne citálni, és hosszan sorolhatnánk a példálózást. Gazdag antológia születhetne a magyar kávé versekből. A reggeli ébredés első igazi, impulzív materiális élménye a kávézás.

Kosztolányi *Kávéval és kacajjal jó* című versében természetesen a koffein a reggel első életjele, az új nap örömeivel és izgalmával. Az éjszaka mindig egy kis meghalást hoz, a reggel mindig egy kis feltámadást a testnek és a léleknek. Minden megélt új reggel a megújulás és újrakezdés reményét hordozza. A reggeli kávé segíti az ébredőt áthúzni az éjszakai dermedtségből a délelőtti mozgásba. Ha van reggeli ébredés és reggeli kávé, akkor van miért felkelni, és van folytatás. Más szavakkal, de ugyanezt ekhózza a *Reggeli áldás* című versében is:

*Most kávé kellene. Pillés és enyhe kávé
és egy nyugalmas, fekete szivar.
Hogy oly lázzal, mely ezer éjszakáé,
azt mondjam a kelő reggelnek: ávé,
az ébredés lázadt szavaival.*

Ez a kávé-áv é rímpár megjelenik a *New York, te kávéház, ahol oly sokszor ültem* című versében is: „meginnék asztalomnál egy langyos, esti kávé / és mint hívő keresztény, elmondanék egy ávét”. Nem gondolnám direkt hatásnak, de felfedeztem, hogy a kávé-ávé kínáló rímpárjával Kosztolányinál jóval korábban már Csokonai is élt, a *Köszöntő Lengyel József senior úr nevenapján* című költeményében. „Évák eledele kávé” – idézhetjük a megmosolyogtató palindrom mondatot. Az imént idézett Kosztolányi-versben szerepel a jellegzetesen „kosztolányis” „keltőóra” kifejezés is, amely itt is felcsörömpöl, miként a talán legismertebb Kosztolányi-versben, a *Hajnali részegségben* szintén. Ám ez utóbbiban a kávé korántsem a reggeli bársonyos remény, hanem az éjszakai aludni képtelenség nyugtalanító metaforája, párhuzamosan a nap során elszívott negyven szál cigarettával és a költői alkotói tevékenység lázas izgalmával. Az éjszakának kávészaga van a *Bologna* című versében. A cigaretta és a kávé megjelenik a *Költő a huszadik században* című versében is. Az *ihlet perce* című versében szintén feltűnik az elmaradhatatlan kávé és dohány. Unokatestvérének, a tragikus sorsú

Csáth Gézának halálára írt nekrológversében szintén megjelenik a koffein és a nikotin együttese: „Lásd, itt leülhetnél. Nincs bontva még az asztal, / kávé, dohány és rum vár mérgező malasztal.”

Vladimir Holan a világvégét úgy képzei *Feltámadás* című versében, hogy először a mama kel ki a családi sírból, felteszi melegedni a vizet, és előveszi a kávédarálót. Kosztolányi *Ilyenkor a szobánk, mint a sziget* című versében a családi együttlét meghittségének egyik hangulatteremtő járuléka a közös családi kávézás. Az *Innen a szobámbul* című versben így ír: „Csend, béke. Kávé és lámpás idill.” Elhunyt édesanyjának gyengéd, otthonteremtő emlékét is így idézi fel az *Anya* című versében: „Rád gondolkodok, kávédra, könnyeidre.” A családi életképeknél maradva: feleségéről írott sorai is az asszony által a férfi elé hozott reggeli kávé gyengéd hangulatával válnak bensőséggé *A repülő* című versben. A *Régi pincér* címűben a megöszült pincért a régi törzsvendég minden óhaját, gondolatát értő, érző családtagnak nevezi, aki otthonos rutinnal, szótlannal és gondolatolvasó módjára hozza a kávé, a cigarettát és a képeslapokat a vendég elé. Az otthoni, családi intimitás mellett természetesen gyakorta megjelenik a kávé a társas kapcsolatok világában, az irodalmi közéletben is, hisz a húszas–harmincas évek magyar irodalma voltaképp a kávé orákulumának gőzölgésében élt. De ne feledjük, hogy már a 19. század közepén is voltak legendás és a történelmi tudatba beépülő kultikus kávéházak, gondoljunk csak a Pilvaxra, Petőfi, Jókai, Vasvári törzshelyére.

A kávéházak igazi nagy áttörése azonban a kiegyezést követően ment végbe, főként Bécs határára. A 20. század elején már megközelítőleg ötszáz kávézót tartottak számon Budapesten. A kávéházi közeg számos magyar költőt meghíltetett, gondolhatunk számos Somlyó Zoltán-versre, Babitsra és sokakra. Reményik Sándor *A kávéház poézise* című költeményében kvintesszenciáját adja ennek a varázslatos közegnek. Hasonlóan jelentős, témaazonos vers Heltai Jenőtől a *Kávéházi elégia* is. A New Yorkba, a Centrálba, a Hadikba, a Japánba, a Három Hollóba, az Abbáziába járt a 20. század első felének szinte minden jeles magyar írója, művésze, szellemi embere, arról nem is szólva, hogy a New Yorkban egyebek közt még Thomas Mann és Maurice Ravel zeneszerző is megfordultak. Köztudott, hogy Kosztolányi az egyik leginkább kávéházi költő a magyar irodalomban:

*A kávé gőze illan át forogva
a téli reggel füstjén szertesét
s ott, hol zabáltunk hajdan éhgyomorra
dicsőséget, dohányt és feketét,
nők, villanyok között tombolva nyersen
a lehetetlent érzem én magát
szeszélyt, kalandot, sok-sok régi versem
és ifjúságom vad aether-szagát.*

(Szellemidézés a New York-kávéházban)

Természetesen Kosztolányi nem csak versekben tiszteleg a kávéházak világa előtt. Az *Esti Kornél* novelláinak is állandóan vissza-visszatérő helyszínei a kávéházak. A Hét 1914. március 15-i (!) számában jelent meg a *Budapest, a kávéváros* című tárcája. Azt vallja, hogy a magyarság nemzeti karakteréhez szorosan hozzátartozik a kávéházi kultúra. Irodalom és kávé olyan szoros kölcsönhatásban vannak egymással, hogy „ha gyöngül az irodalom, akkor a feketekávé is gyöngyül”. Cikke záró soraiban ezt írja: „Az angol hallatlan göggel mondja: Az én házam az én váram. De a pesti sem kevesebb önérzettel vetheti vissza: Az én kávéházam az én váram.” Örömmel tapasztaljuk, hogy a szocializmus „eszpresszós évtizedei” után ismét régi pompájukban kacérokodnak a legendás kávéházak. Annak viszont kevésbé örülünk, hogy az árak és a kiszolgálás már nem olyan „költőbarátok”, mint voltak hajdanán, Kosztolányiék idején.